**NOTES / NOTE**

# *ÎMPĂRAŢI, REGI* ŞI *CRAI* ÎN TRADIŢIA BIBLICĂ ROMÂNEASCĂ. UN EXEMPLU DE CONDIŢIONARE POLITICĂ ÎN TRADUCEREA BIBLIEI

Dr. Ioan-Florin FLORESCU
Centrul de Studii Biblico-Filologice
„Monumenta linguae Dacoromanorum", Iaşi
*ioanflorinflorescu@yahoo.com*

**ABSTRACT** In the ancient Romanian translations of the Bible, the concept of 'monarch' was rendered differently according to the political-historical contexts, by Rom. *împărat* ('emperor') in the case of the texts written in Moldavia and Wallachia and by Rom. *crai* ('prince', 'king') in the case of the biblical translations made in Transylvania. While in Moldavia and Wallachia the supreme political model of the monarch was traditionally the *emperor* (according to the model of the Byzantine basileus), in Transylvania – the scene of the confrontation, since the second half of the sixteenth century, between the Calvinist principes and the Catholic emperor – the Romanian term *crai* ('prince', 'king') was preferred to the term *împărat* ('emperor') in the biblical translations.

**1.** Echivalarea lexicului guvernării în traducerea Bibliei pune una dintre cele mai interesante probleme de istorie biblică, teologie şi deopotrivă de istorie politică.

Pe de o parte, în cărţile Vechiului Testament, titlul de *rege* (ebr. *melek*) este atribuit, de o manieră generală, fie monarhilor evrei precum Saul, David, Solomon etc., fie căpeteniilor unor cetăţi sau ale unor triburi (e.g. regele Sodomei, regele Gomorei, regele amaleciţilor, regii Edomului etc.) sau marilor suverani ai Babilonului, Persiei, Asiriei (cărora li se dă uneori titlul de *rege al regilor*, ebr. *melek melakim*), fie, în sfîrşit, lui Yahwe

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

însuşi, adevăratul rege al lui Israel (Ps. 5:3; 44:2; Is. 44:6; cf. 1Reg. 8:7), *regele slavei* (Ps. 23:7.8), *marele rege* (Ps. 47:2). Septuaginta şi Vulgata au redat ebr. *melek* prin echivalenţii unici *βασιλεύς* (LXX), respectiv *rex*.

O dată cu traducerea Scripturii în limba slavonă, conceptul de 'monarh' a fost lexicalizat printr-un termen nou şi inadecvat istoriei Vechiului Testament: ***царь*** 'împărat'. Deşi slavona cunoştea şi termenul ***краль*** 'rege', acesta nu a fost considerat potrivit pentru a reda conceptul de 'monarh', fiind, desigur, perceput ca „inferior" lui ***царь***. Din moment ce slavii răsăriteni, prin învecinarea cu Imperiul Bizantin, au cunoscut monarhia sub forma ei imperială, iar conducătorii primului Imperiu Bulgar s-au intitulat „ţari", nici Yahwe, nici monarhii biblici precum David şi Solomon şi nici, mai tîrziu, Iisus nu puteau fi numiţi cu titlul, inferior, de *rege*. Poporul evreu însă nu a avut niciodată ca obiectiv crearea unui imperiu, a unei „împărăţii". Singura „împărăţie" pe care evreii biblici au proclamat-o dintotdeauna a fost cea a lui Dumnezeu, în sensul afirmării unei monarhii universale, a unei suveranităţi absolute asupra lumii, conferită lui Dumnezeu de însuşi actul creaţiei. Încît, pentru istoria Vechiului Testament, politonimul *rege* exprimă în mod mai adecvat conceptul biblic de 'monarh' (inclusiv de 'monarh divin') decît *împărat*.

**2.** Pe de altă parte, în cadrul istoric şi teologic al Noului Testament se produce o reinterpretare a conceptului de 'monarhie'. Noile realităţi politice impun disjuncţia politonimelor: Cezarul este *împărat*, în vreme ce Irod şi Agrippa sînt *regi*, iar mulţimile aclamă în persoana lui Iisus nu pe „împăratul lumii", ci pe „regele lui Israel" care vine să restaureze regatul mesianic. Iisus însă respinge ideea restaurării unui regat pămîntesc, pentru că adevăratul său regat „nu este din lumea aceasta" (Ioan 18:36). Regatul presupune o suveranitate exercitată într-un cadru naţional, conceptul este limitativ în sine, or mesajul central în Evanghelii şi în Epistole nu este restaurarea unei guvernări pămînteşti limitate la o naţiune şi la o religie, ci a unei suveranităţi absolute, a monarhiei eshatologice căreia nu i se poate sustrage nimeni şi nimic, *imperiul/împărăţia lui Dumnezeu*. Astfel, politonimele *împărat* şi *împărăţie* reflectă mai bine interpretarea teologică a conceptului biblic de 'monarhie divină' în Noul Testament. Pe crucea de pe Golgota va muri „Iisus Nazarineanul *Regele* iudeilor", pentru ca din

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

mormînt să învieze „*împăratul* lumii", o dată cu făgăduinţa unei *împărăţii a cerurilor*.

În traducerile româneşti, această disjuncţie istorico-teologică nu este niciunde mai bine ilustrată ca în *Noul Testament de la Bălgrad*. Dacă, spre comparaţie, în RADU-GAL., în BIBL. 1968 şi în ediţiile sinodale actuale întîlnim o inconsecvenţă terminologică majoră (de pildă, Iisus este numit atît *regele iudeilor*, la Mat. 2:2; 27:11.37; Luc. 23:2.3; Ioan 6:15, cît şi *împăratul iudeilor*, la Mat. 21:5; Ioan 18:37; 19:19; în RADU-GAL., David e *rege* în 3Reg. 1:1 şi *împărat* în Mat. 1:6, şi însuşi Domnul este cînd *rege*, Ps. 44:2; 47:3, cînd *împărat*, Ps. 5:3; 28:10), traducerea de la 1648 probează un discernămînt remarcabil în utilizarea alternativă a celor două politonime. Astfel, David şi Irod sînt *craii iudeilor*, Iisus e *craiul jidovilor* (Ioan 19:19), dar şi *craiul împăraţilor pămînteşti* (Apoc. 1:5), Abaddon este *craiul, îngerul adîncului* (Apoc. 9:11), regina din Saba este *crăiasa de la amiazăzi* (12:42). În schimb, banul dajdiei e al *împăratului* [roman], Pavel merge la *giudecata împăratului* (Fapt. 25:10) sau a *chesarului* (Luc. 2:1; Filip. 4:22), Dumnezeu e *împărat* (Mat. 21:5), *mare împărat* (Mat. 5:35), *împăratul sfinţilor* (Apoc. 15:3) etc. Celebrul răspuns al arhiereilor iudei aflaţi înaintea lui Pilat din Pont pentru a-l învinovăţi pe Iisus, *οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ καίσαρα* (Ioan 19:15), răstălmăcit în majoritatea traducerilor româneşti, începînd de la CORESI TE (*nu avăm împărat, fără chesar*, 229$^{v}$) şi pînă la ultimele ediţii ale Bibliei sinodale (*nu avem împărat, decît pe Cezarul*), este redat în NTB în toată limpezimea sensului său politico-istoric: *nu avem* ***craiu, numai împărat***. Într-adevăr, arhiereii iudei nu vor să afirme că Cezarul e împăratul lor, cum se înţelege din Coresi şi din traducerile moderne („decît pe"), ci că nu au rege (*craiu*) şi nici Iisus nu poate fi numit *rege* (cum îl numise Pilat), de vreme ce Iudeea fusese transformată în provincie imperială. Este remarcabil, de asemenea, şi faptul că NTB face deosebire şi între verbele guvernării, chiar dacă diferenţierea lexicală nu se regăseşte şi în textul grecesc: craii şi stăpînitorii lumeşti *domnesc*, dar Dumnezeu *împărăţeşte* (1Cor. 15:25; Apoc. 11:17), drepţii *vor împărăţi cu Hristos* (Apoc. 20:4.6; 22:5) etc.

**3.** Disjuncţia practicată de NTB în privinţa lexicului guvernării se regăseşte, într-o mai mică măsură, şi în alte două traduceri realizate în

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

Transilvania: *Tetraevanghelul de la Sibiu* (1551-1553) şi *Psaltirea de la Bălgrad* (1651), în care politonimele *împărat* şi *crai* sînt utilizate alternativ. Aceste texte sînt însă mai degrabă o excepţie între vechile traduceri româneşti. În cele mai multe traduceri din secolul al XVI-lea, lexicul guvernării este redat, sub influenţa tradiţiei biblice slavone, aproape în mod exclusiv prin termenii *împărat*, *împărăţie*, *a (se) împărăţi*, pe care îi vom regăsi în *Biblia de la Bucureşti* şi în versiunile preliminare cuprinse în manuscrisele 45 şi 4389, iar ulterior în toate traducerile care au urmat textul *Bibliei de la Bucureşti* (MICU, ŞAGUNA, FILOTEI, BIBL. 1914). În toate aceste versiuni, mo-narhii biblici, fie că e vorba de regi mărunţi, de suverani de imperii sau de monarhul divin, sînt intitulaţi, de o manieră generală, *împăraţi*.

Această consecvenţă lexicală este de natură să surprindă. De bună seamă, învăţaţi ca Milescu, Grecenii sau Samuil Micu ştiau foarte bine că mărunţii şefi de trib din Canaan nu au fost niciodată „împăraţi" sau că, sub suveranitatea romană, Irod nu s-ar fi putut niciodată intitula „împărat". Pentru desemnarea strictă a regalităţii, traducătorii români ar fi avut la îndemînă termenii *crai* 'rege', 'principe', şi *crăie* 'regat' (*rege* şi *regat* fiind, cum se ştie, neologisme atestate abia din prima jumătate a secolului al XIX-lea, conform DLR, cînd este înregistrată şi forma latinizantă *a régе* 'a domni ca rege'). Ipoteza că în traducerile din Moldova sau din Muntenia s-a optat pentru un termen general, *împărat*, în locul unui regio-nalism, *crai*, preferat în traducerile din Ardeal, este infirmată de utilizarea în mod curent a subst. *crai* şi a familiei sale lexicale (*crăiasă*, *crăie*, *a crăi*) în operele unor cărturari ca Grigore Ureche, Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino sau fraţii Greceanu, care făceau întotdeauna distincţie între diferitele tipuri de monarhii.

> *Letopiseţul* lui Grigore URECHE, de pildă, face deosebire între „împăraţi, crai şi domni", între, pe de o parte, „împăratul Rîmului", „împăratul Paleolog" sau „împăratul turcesc" şi, de cealaltă parte, „craiul unguresc", „craiul leşesc", „crăia-sa Zofia" etc. În Muntenia, învăţatul stolnic Constantin Cantacuzino ştie foarte bine că, în vreme ce „Decheval crăiá pe-aici", la Roma „împărăţiia Domiţian", iar după cucerirea romană, Traian a pus în Dacia „nu craiu, ci numai voievozi", mai apoi „împărăţia Romană s-au împărţit toată în crăii, în domnii şi într-alte po-litii", iar Carol a fost mai întîi „craiul de Franţa", pînă ce „papa le-au dat titulusul

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

> de a să chiema împăraţi ai Apusului", în vreme ce „spaniolii, franţozii, némţii au craii lor" etc. Şi în cronicile brîncoveneşti îşi dispută interesele politice „împă-ratul turcesc", „prinţepul de Baden", „împărăţiia Neamţului", „împăratul Mos-cului", „craiul şfeţescu", „craiul Ţării Leşăşti", „craiul de la Şpaniea", „craiul frănţozesc" etc. În sfîrşit, şi în *Cuvîntu înaintea cărţii aceştiia*, din MS. 45, sînt amin-tiţi *craii vechi şi vestiţi*, cu care este asemănat, pentru generozitatea sa, vrednicul mitropolit al Ţării Româneşti care patrona revizia manuscrisului lui Milescu.

Şi atunci este firesc să ne întrebăm de ce în traducerea *Bibliei de la Bucureşti* şi în ediţiile care i-au urmat, pînă în secolul al XIX-lea, monarhul este desemnat aproape în mod exclusiv ca *împărat*, chiar şi în cele mai improprii contexte, în timp ce termenul *crai* este evitat.

**4.** Răspunsul trebuie căutat mai degrabă în tradiţia politică a Ţărilor Române. În conştiinţa românilor din Moldova şi Muntenia, titlul de *crai* evoca, în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, figura politică a regilor Ungariei sau ai Poloniei. Sigur că în cronicile cărturarilor moldoveni şi munteni termenul *crai* se afla la locul său, pentru că desemna realităţi politice ale epocii. În schimb, o traducere precum, de pildă, „Doamne, mîntuieşte-l pe *crai*" (Ps. 19:10), ar fi sunat, probabil, în bisericile domneşti din Moldova şi Muntenia, ca un act de trădare! Pe cîtă vreme termenul *împărat* avea avantajul unei „neutralităţi" politico-istorice (fiind deopotrivă titlul bazileului bizantin, al sultanului, al împăratului romano-german şi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, al ţarului rus), craii cei mai cunoscuţi românilor erau cel „leşesc" şi cel „unguresc".

Pe de altă parte, mutîndu-ne privirea înspre Ardeal, preferinţa pentru termenul *crai* în locul celui de *împărat*, în texte precum *Palia de la Orăştie* sau *Psaltirea de la Bălgrad*, este de la sine înţeleasă în acest principat, teatrul unei îndelungate confruntări, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, între *craii/principii* calvini şi *împăraţii* catolici. Aşa cum în predosloviile munteneşti domnitorul era pus în descendenţa *împăraţilor* bizantini, Gheorghe Rákóczi, *craiul Ardealului*, este pus, în prima predoslovie din NTB, în descendenţa lui *David craiu* şi a altor *crai sfinţi de demult ai Iudeei* etc. Se înţelege că în traducerea patronată de *craiul Ardealului*, înverşunatul adversar al împăratului catolic şi al Sfîntului

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

Imperiu Romano-German, numai Dumnezeu putea primi demnitatea de *împărat* ! Însă aluziile politice cele mai străvezii îşi află locul în traducerea *Psaltirii de la Bălgrad* (1651). În acest text, monarhul secular este desemnat, în general, cu termenul *crai* (*Izichiaş craiu*, *craii pămînteşti*, *craii şireagurilor*, *craiul amoreilor* etc.), în timp ce titlul de *împărat* îi este rezervat (cu cîteva excepţii) lui Dumnezeu şi unsului său, David. Cînd, totuşi, – făcîndu-se probabil o concesie puternicei tradiţii liturgice ortodoxe, mai ales în cazul unor fragmente biblice foarte bine cunoscute şi îndelung utilizate, precum „psalmii împărăteşti" din cadrul utreniei –, în loc de *crai* este pomenit *împăratul*, ca în versetul *Doamne, spăseaşte [pe] împăratul* (Ps. 19:10), traducătorul nu uită să precizeze imediat într-o glosă marginală: *acestu împărat să înţeleage Hristos*, ca nu cumva cineva să se gîndească la împăratul catolic. Uneori, glosa traducătorului este atît de inutilă, încît scopul ei polemic este evident, ca în secvenţa *puterea împăratului* din Ps. 98:4, în care *împăratului* este marcat cu un asterisc şi „explicat" în marginea paginii: *craiului*. În schimb, în unele contexte negative pentru monarhul secular, cînd acesta trebuie „înfierat" de mărturia biblică, termenul de *împărat* este preferat celui de *crai*, fără nici o altă explicaţie: *în ziua mînii[i] Sale, [Domnul] va zdrobi pre împărat* (Ps. 109:5) – se înţelege, pe împăratul catolic.

Tot în Ardeal, însă un secol şi jumătate mai tîrziu şi sub suveranitatea Imperiului Habsburgic, condiţionarea politică se repetă, dar în sens invers: Samuil Micu nu se va mai simţi obligat să evite termenul *împărat*, ba dimpotrivă, îl va folosi în mod exclusiv, pentru că în noul context politic se cerea cenzurată tocmai amintirea *craiului* şi a *crăiei* (principatului), politonime care nu-şi mai află locul în traducerea blăjeană.

**5.** Condiţionările politice vor influenţa opţiunea traducătorilor români şi de-a lungul secolului XX. În traducerile de la 1936 şi 1938, *rege* tinde să-l substituie pe *împărat*, mai ales în Vechiul Testament şi în Psalmi. Nu e vorba doar de o înnoire lexicală sau de o adecvare critică la istoria biblică, ci îşi spune cuvîntul conformarea la tradiţia politică a regalităţii româneşti. Astfel, binecunoscutul verset din „psalmii împărăteşti", „Doamne, mîntuieşte pe *împăratul* şi ne auzi pe noi în orice zi te vom chema" (Ps. 19:10), scris şi rostit în această formă timp de secole, va fi redat în trei

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

ediţii succesive, BIBL. 1936, RADU-GAL. şi NICODIM, cu un singur cuvînt modificat: „Doamne, mîntuieşte pe *regele* şi ne auzi pe noi în orice zi te vom chema" – în mod evident, o reverenţă la adresa regalităţii româneşti. Atît de evident, am putea spune, încît începînd cu ediţia din 1957 a Psaltirii şi cu cea din 1968 a Bibliei în întregime, revizorii Institutului Biblic al B.O.R. vor considera că e mai prudent ca versetul să revină la forma veche, „Doamne, mîntuieşte pe *împăratul* etc.". Desigur, noua traducere nu trebuia să mai evoce cititorului imaginea *regelui*, – o realitate încă primejdioasă pentru sistem şi care se cerea uitată, în timp ce termenul *împărat* era îndeajuns de anacronic pentru a nu mai predispune la conotaţii politice nedorite.

**6.** În sfîrşit, opţiunea pentru un anumit politonim în traducerea Bibliei cunoaşte şi un caz interesant de condiţionare confesională. În recenta traducere a Martorilor lui Iehova (*Sfintele Scripturi. Traducerea lumii noi*, 2006), noţiunile de 'monarh' şi 'monarhie' sînt desemnate exclusiv prin termenii *rege* şi *regat*, iar sintagmele *împărăţia cerurilor* şi *împărăţia lui Dumnezeu* sînt redate prin *regatul cerurilor*, respectiv *regatul lui Dumnezeu* (e.g. „Tatăl nostru care eşti în ceruri, să fie sfinţit numele tău. Să vină *regatul* tău etc."). Această opţiune reprezintă expresia unei eshatologii particulare, pentru care „împărăţia lui Dumnezeu" va fi un *regat* pămîntesc limitat la 144 000 de supuşi, între alte „regate" şi puteri ostile lui Iehova, iar ca anticipare a acestuia, casele de rugăciuni iehoviste poartă numele de *Sala Regatului*.

SIGLE

BB = *Biblia*, *adecă Dumnezeiasca Scriptură a celei vechi şi a celei noao lége* [...], Bucureşti, 1688.

BIBL. 1914 = *Biblia*, *adică Dumnezeeasca Scriptură a Legii Vechi şi a celei Nouă, tipărită în zilele majestăţii sale Carol I* [...], Ediţia Sfîntului Sinod, Bucu-reşti, 1914.

BIBL. 1936 = *Sfînta Scriptură*, *tradusă după textul grecesc al Septuagintei*, *con-fruntat cu cel ebraic*. În vremea domniei Majestăţii sale Carol II [...] cu aprobarea Sfîntului Sinod, Bucureşti, 1936.

BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)

BIBL. 1968 = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, *tipărită* [...] *cu aprobarea Sfîntului Si-nod*, Bucureşti, 1968.

CORESI, TE = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Braşov*, *1560-1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești (1574)*, ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1963.

FILOTEI = *Biblia sau Testamentul vechiu şi nou* [...] tipărit [...] prin bine-cuvîntarea [...] iubitoriului de Dumnezeu Episcop al Sfintei Episcopii Buzăul, D.D. Filoteiu, Buzău, 1854.

MICU = *Biblia*, *adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi şi a ceii noao*, *toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțelesul limbii românești* [...]. Cu bla-goslovenia mării sale prealuminatului şi preasfinţitului domnului domn Ioan Bob, vlădica Făgăraşului [...], Blaj, 1795; ediţie jubiliară în reproducere anastatică şi transcriere interpretativă, sub coordonarea lui Ioan Chindriş şi Eugen Pavel, Roma, 2000.

MS. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, ma-nuscrisul românesc nr. 45; conţine traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată de Nicolae Milescu şi revizuită de un anonim moldovean în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

NICODIM = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, după textul grecesc al Septuagintei, tipărită în zilele majestăţii sale Mihai I, regele României [...], ediţia a doua, Institutul Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1944.

RADU-GAL. = *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi a Noului Testament*, tradusă după textele originalelor ebraice şi greceşti de preo-ţii profesori Vasile Radu şi Gala Galaction din înalta iniţiativă a Majes-tăţii sale regelui Carol II, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", Bucureşti, 1938.

ŞAGUNA = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură* [...], tipărită [...] cu bine-cuvîntarea excelenţiei sale, prea sfinţitului Domn Andreiu, Baron de Şaguna, Sibiiu, 1856-1858.

**BDD-A7287 © 2011 Centrul de Studii Biblico-Filologice**
**Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 15:25:44 UTC)**